

Н.В. ЛІННИК

ЦІННІСНЕ ТА НОРМАТИВНЕ У РОЗУМІННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Структурно аналізуються права людини у контексті протистояння універсалістського та партикуляристського варіантів їх розуміння. Доведено, що універсалістське сприйняття прав людини апелює до їхньої нормативності, що виражається в концепції «стандарту прав людини», у той час як рух партикуляризму пов'язується з ціннісною їх інтерпретацією. Із позицій структурного розуміння прав людини нормативне і ціннісне в їх сприйнятті є взаємодоповнюваними.

Ключові слова: права людини, універсалізм, партикуляризм, нормативність прав людини, цінність прав людини, ціннісно-нормативне праворозуміння.

Структурно рассматриваются права человека в контексте противостояния универсалистского и партикуляристского вариантов их понимания. Доказано, что универсалистское восприятие прав человека апеллирует к их нормативности, что выражается в концепции «стандарты прав человека», в то время как движение партикуляризма связано с ценностной их интерпретацией. С позиций структурного понимания прав человека нормативное и ценностное в их восприятии являются взаимодополняемыми.

Ключевые слова: права человека, универсализм, партикуляризм, нормативность прав человека, ценность прав человека, ценностно-нормативное правопонимание.

The article attempts to review the structure of human rights in the context of the confrontation of universalistic and particularistic versions of their understanding. It is proved that the universalistic perception of human rights appeals to their normativity, which is expressed in the concept of «human rights standards», while the movement of particularism associated with the valuable grounds of their interpretation. From the standpoint of a structural understanding of human rights norms and values in their perception are complementary.

Key words: human rights, universalism, particularism, normativity of human rights, human rights value, value-normative law understanding.

Сучасне право неможливо уявити без прав людини як ключового компонента не лише правового статусу особистості, але й як однієї з найбільш значимих цінностей та ідей, що визначають структуру, розвиток і спрямованість правового впливу. У цьому виявляється гуманістична зарядженість права, його імпліцитне прагнення до задоволення людських потреб.

Водночас показово, що права людини в останні роки стали однією з найдискусійніших правових категорій як у контексті вітчизняної правової науки, так і в ширших, європейському та світовому, аспектах. Нині продовжується розгорнута у минулому столітті дискусія між представниками універсалізму та партикуляризму в розумінні прав людини. Фактично жодна теоретична, політична, філософська течія не омине питання про універсальні та культурно детерміновані аспекти прав людини. Дійсно, і аргументи помірних універсалістів (Ю. Габермас, О. Гьоффе, К.-О. Апель, Дж. Раз, П.М. Рабінович, О.В. Гришук, С. І. Максимов), і помірних партикуляристів (ісламські філософи права, у контексті пострадянського простору — Ю.М. Оборотов, І.Л. Честнов, О.А. Лукашева) є переконливими та зваженими.

Однак ми не ставимо за мету довести правильність чи хибність тих чи інших поглядів, оскільки, за великим рахунком, це не видається можливим. Більшість універсалістів у питанні про природу прав людини перебільшують значення нормативних і гуманістичних їхніх аспектів, а партикуляристи, навпаки, прагнуть звести права людини до їхнього антропосоціокультурного виміру, що фактично означає відмову від будь-чого універсаль-

ного в сучасному світі. На нашу думку, проблема універсальності та культурної багатоманітності — це питання натуральної онтології, яка виявляє природу речей, у той час як права людини можна розглядати під кутом зору структурної онтології, яку мало цікавить те, яким чином влаштований світ та в чому полягає природа речей. Структурна онтологія спрямована на виявлення універсальних взаємодій та функціональних детермінацій речей, властивостей та відношень. З такої позиції можна, услід за Дж. Разом і С. І. Максимовим, стверджувати, що права людини є не природно, але синхронно універсальними, тобто всі нині існуючі люди мають ці права¹.

Що з методологічної точки зору може дати структурна онтологія у розумінні прав людини? По-перше, вона відкриває ширший простір для їх інтерпретації: традиційно права людини розглядаються виключно як «річ», тобто при дослідженні їхнього змісту та природи, реалізації та захисту, права людини розуміються як елемент реальності, який можна структурно виділити в системі правового статусу та правового положення особистості. Утім є два інших аспекти, які оминаються увагою при аналізі прав людини: предикатний та реляційний, які зосереджені не на речах, а на властивостях і відношеннях. Права людини можуть бути властивістю, більше того, вони можуть бути відношенням, і розрізнення між цими іпостасями є не структурним, а функціональним. Саме з позицій розуміння прав людини як властивості говорять про відповідність чи не відповідність правової системи та системи дії права ідеї прав людини. З позицій розуміння прав людини як відношення функціонують міжнародні організації, для яких ідея прав людини є не річчю і не властивістю, а відношенням, у якому розкривається весь світ.

Окрім структурного, не менш цікавим є ціннісний погляд на права людини та розкриття їх розуміння крізь призму аксіологічної проблематики права. Поза сумнівом, аксіологічний компонент прав людини є настільки ж потужним, як і аксіологічний компонент справедливості та правового порядку. Права людини є цінними настільки, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини не може вважатися цінною. У ціннісному ракурсі важливо усвідомлювати, що права не завжди виникають з прав, тобто права людини не завжди є рекурсивними: іноді для виникнення права достатньо прагнення до досягнення певної цінності. Більше того, сам факт існування суб'єктивного права є цінністю для цього суб'єкта².

Цінність людського буття виявляє себе у всіх вимірах: у мистецтві та релігії, політиці та праві. І якщо права людини розглядати під ціннісним кутом зору, то можна погодитися з Ширін Ебаді у тому, що у всіх людей є дещо спільне: усі вони є людськими істотами. А тому, не зважаючи на будь-які спекуляції навколо культурного багатоманіття, жодна культура не допускає експлуатації однією людиною іншою; жодна релігія не дозволяє убити невинного; жодна цивілізація не приймає терору та насилля; жорстокість не властива жодній традиції; тортури несумісні з людською совістю. Саме тому ніякі потурання прав людини під прикриттям культурних традицій не можуть бути сприйняті як належне, оскільки в правах людини втілилися основні цінності усіх людських цивілізацій, а не лише західної³.

У цьому контексті принциповим є висновок про те, що права людини слід розглядати як цінність не тому, що вони є культурним стандартом, оскільки вони такими ніколи не були, а тому, що вони є стандартом мінімального правового захисту. Права людини — це те, що дає змогу праву забезпечувати людську гідність незалежно від того, до якої культури ця людина належить, яку релігію сповідує та якою мовою розмовляє.

Показово, що цінність прав людини не заперечують ані універсалісти, ані партикуляристи, що й не дивно, оскільки обидві сторони цього методологічного протистояння у тому чи іншому сенсі виходять з позицій людиноцентризму. Не поринаючи у вир дискусій з приводу розуміння людиноцентризму, зауважимо, що доречно виглядає позиція П. Рікьора, що сама квінтесенція правосуб'єктності є граничною референцією моральної поваги й визнання людини суб'єктом права⁴. За такого підходу цінність прав людини

постає насамперед у повазі до їхнього носія. Самоідентифікація людини та визнання її гідності є тим ключовим аспектом, який виводить на визнання цінності прав людини як універсалістами, так і партикуляристами.

Утім тут ми стикаємося з однією з найскладніших проблем сучасної аксіології: універсалісти та партикуляристи виходять з діаметрально різного розуміння цінностей. Для універсалістів цінність, очевидно, постає як об'єктивна даність, що не залежить від примх її сприйняття, у той час як партикуляристи прагнуть відкинути апріорність цінності та довести, що цінність завжди суб'єктивна та залежить від осередку культури, крізь яку вона й інтерпретується. Однак не можна погодитись із тим, що суб'єктивізм та об'єктивізм у сприйнятті цінностей є єдиними варіантами у розумінні їхньої сутності. Філософська думка знає шлях виявлення об'єктивності ціннісного судження без визнання об'єктивності самих ціннісних якостей. Яскравий приклад цього — розуміння цінності Кантом, який чудово усвідомлював те, що сьогодні в аксіології називають «натуралістичною помилкою»: не можна плутати цінність із тим предметом, об'єктом, який уявляється як цінний. Саме тому для Канта об'єктивність цінності полягає не в об'єктивності природи речей, а в об'єктивності вищих цілей людського буття⁵.

Для проблеми ціннісного бачення прав людини важливою є думка, висловлена видатним сучасним аксіологом Л.Н. Столовичем. Він наводить потужний аргумент на користь визнання загальнолюдських цінностей, виходячи саме зі структурної онтології. Порушуючи питання, чи сумісне буття загальнолюдських цінностей із національно-етнічною, соціально-класовою, релігійно-конфесійною роздробленістю людства, чи може взагалі йтися про загальнолюдські цінності, якщо люди, які належать до різних суспільств, вкладають різний сенс у такі ціннісні поняття, як: «честь», «обов'язок», «добро», «право» тощо, філософ наголошує на такому. Самі ціннісні поняття, за всього різноманіття їхнього змісту, позначаються одними й тими словами, різними у різних мовах, але такими, що з легкістю перекладаються з однієї мови на іншу. А тому ціннісна структура є однотипною у всіх людей, хоча б тому, що усі ми — люди⁶.

Таким чином, об'єктивне та суб'єктивне у розумінні цінностей і, як наслідок, універсалістське та партикуляристське бачення прав людини легко поєднуються у межах їх структурного сприйняття. Однак, у чому саме існують ці дві іпостасі прав людини? Чому, незважаючи на методологічне вирішення протиріччя між універсалістами та партикуляристами, продовжує існувати багато в чому ідеологічна напруженість у цьому питанні?

Вочевидь, проблема полягає в тому, що універсалістське бачення прав людини, на відміну від партикуляристського, існує як норма. Так, партикуляристська ідеологія також отримала своє нормативне оформлення у вигляді доктрини «регіональних стандартів прав людини», однак насправді нормативне бачення прав людини завжди передбачає універсальність. Якщо право та правова норма не претендують на універсальне значення, то вони навряд можуть бути реалізовані у власне правовій сфері. Неуніверсальна дія норм є властивістю морально-етичних, релігійних та інших ціннісно-нормативних систем регуляції поведінки, у той час як правова норма імпліцитно прагне до універсальності.

Саме універсальність правової нормативності та партикуляризм правових цінностей дає змогу врівноважити розуміння прав людини. У цьому разі видається за можливе використання ціннісно-нормативного праворозуміння, виходячи з якого право постає як історично розвинена, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, у якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності⁷. Єдність нормативного та ціннісного у праворозумінні, а відтак — у сприйнятті прав людини може допомогти зняти ідеологічне протиріччя між універсалістами та партикуляристами.

З точки зору нормативності права людини завжди пов'язуються з поняттям «стандартів прав людини». Саме стандартизація прав людини є ключовою характеристикою їхнього нормативного статусу, граничною підставою визнання тієї чи іншої правової системи такою, що відповідає чи не відповідає стандартам прав людини. Стандартизація прав людини спрямована, насамперед, на забезпечення мінімальних правових засобів захисту людини тією мірою, в якій це дає змогу їй залишатися людиною у повному розумінні цього слова. Таким чином, стандартизація у правах людини є необхідною хоча б з позицій визнання гідності кожної людини, незалежно від її релігійної, національної, мовної тощо належності.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів і норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

На основі цих стандартів кожна держава зобов'язана упорядкувати чинне законодавство, усунути протиріччя з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини⁸.

Апеляція до стандартизації є обов'язковим елементом універсалістської концепції прав людини, яка базується, перш за все, на здобутках міжнародного права. Однак існування регіональних стандартів прав людини (Європейська та Американська конвенції, Арабська хартія тощо), як це не дивно, жодним чином не спростовують універсалізму нормативності прав людини. Наполягаючи на релігійній вірності, представники ісламських країн також використовують універсалістську концепцію, переносячи її з площини права на площину релігії. Партикуляризм у цьому сенсі також є універсальним, але з інших позицій.

На думку Д.А. Гудими, права людини як один із засобів боротьби з насильством є одночасно одним із засобів насильства над самою людиною хоча б тому, що утвердження праволюдності ідеології в історії людства пов'язувалося із силовими методами здійснення влади, внаслідок застосування яких людина страждала. Формальне закріплення меж (обсягу) прав людини — крім того, що дає змогу забезпечити безперешкодну реалізацію цих прав, — водночас чинить у певному сенсі насильство над людським індивідом, обмежуючи сферу прояву його індивідуальності⁹. А тому порушення прав людини — явище настільки ж універсальне, як і самі права людини.

Регіоналізація прав людини як рух у напрямі партикуляризму асоціюється з процесами конкретизації нормативного статусу стандартів прав людини за допомогою цінностей тієї чи іншої цивілізації. Однак ці процеси жодним чином не в змозі нівелювати явище порушуваності прав людини як універсального явища. Регіональні стандарти прав людини можуть розглядатися як продовження, структурна експлікація прав людини, але жодним чином не як відповідь на їхню універсальність. Ціннісні корені прав людини, отже, можуть розглядатися як підстави партикуляризації прав людини лише тією мірою, наскільки цінності, що несе в собі та чи інша цивілізація, розходяться з універсальними стандартами прав людини.

Категоріальний статус прав людини, таким чином, виявляється в тому, що вони не просто є компонентом правового положення людини, консолідують та імплікують усі належні правові засоби захисту людського життя, честі та гідності. Нормативний статус прав людини дає змогу використовувати їхнє універсальне значення у сенсі стандартів

мінімального правового захисту, для яких розрізнення людей за віком, статтю, віросповіданням, місцем проживання та культурним середовищем не має жодного значення.

Аксіологічний підхід має доповнювати універсалістську нормативність прав людини в контексті їх ціннісно-нормативного сприйняття. За його допомогою видається за можливе не лише виявити різноманітні інтерпретації прав людини, але й вийти на новий рівень оцінки соціальної цінності права в цілому. З іншого боку, аксіологічний підхід дає змогу оцінити соціальну небезпеку порушень прав людини, тобто бути критерієм антицидентності порушень прав людини. У кінцевому підсумку, права людини можуть слугувати критерієм та масштабом оцінки позитивного права крізь призму природного права.

Отже, ціннісний та категоріальний зрізи прав людини дають змогу констатувати їхню амбівалентну природу. З точки зору правової аксіології, права людини слід розглядати як надбання людства, конкретизоване в окремих цивілізаціях і культурах. Як нормативна конструкція права людини є частиною універсальної правової структури, а тому виступають, насамперед, як система мінімальних правових засобів, спрямованих на захист людини як основоположної цінності.

1. Максимов С. Права человека: универсальность и культурное многообразие // Право Украины. — 2011. — № 5-6. — С. 26. **2. Raz J.** Individual Rights in the World Order / John Raz // Global Harmony and Rule of Law. IVR 24th World Congress (September 15-20, 2009, Beijing, China): Papers. Plenary Session. — Beijing, 2009. — P. 4-8. **3.** Доклад о развитии прав человека ООН: Культурная свобода в современном многообразном мире // Программа развития ООН. — 2004. — С. 29. **4. Рікер П.** Право і справедливість; пер. з франц. — К.: Дух і літера, 2002. — С.31. **5. Кант И.** Сочинения в шести томах. — М.: Мысль, 1966. — Т. 5. — М.: Мысль, 1966. — С. 368-369. **6. Столович Л. Н.** Об общечеловеческих ценностях // Вопросы философии. — 2007. — № 4. — С. 93. **7. Общеетеоретическая** юриспруденция: учебный курс: учебник / Под ред. Ю. Н. Оборотова. — О.: Фенікс, 2011. — С.56-57. **8. Теорія** держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С.105. **9. Гудима Д. А.** Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження; Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України; редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. — Серія І. Дослідження та реферати. — Вип. 20. — Львів: Край, 2009. — С.143.